Kichik sanoat zonalarida investitsiya loyihalarini kreditlash amaliyoti va mavjud muammolar

Sultonov Asadbek Sobir o'g'li
Toshkent kimyo-texnologiya instituti stajyor-o'qituvchisi
ORCID:0009-0004-1075-3038

E-mail: sultonovasadbek077@gmail.com

Annotatsiya. Mamlakatimizda kichik sanoat zonalarini (KSZ) tashkil etish so' nggi yillarda hududlarni sanoatlashtirish va kichik tadbirkorlikni qo' llab-quvvatlash siyosatining ustuvor yo' nalishlaridan biriga aylandi. Hozirgi kunga qadar respublika bo' ylab 17 ta erkin iqtisodiy zona hamda 125 dan ortiq kichik sanoat zonasi faoliyat yuritmoqda. Ushbu zonalarda joylashtirilgan investitsiya loyihalarini o' z vaqtida va to' liq moliyalashtirish, xususan ularni kreditlash amaliyoti, zonalarning real iqtisodiy samaradorligini belgilovchi hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Shu bois KSZ ishtirokchilarining kredit resurslariga kirish imkoniyatlari, mavjud kreditlash mexanizmlari va bu boradagi tizimli muammolarni ilmiy tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Kalit so`zlar: So' nggi davrda KSZ faoliyatini tartibga soluvchi me' yoriy-huquqiy baza izchil takomillashtirilmoqda. Xususan, Prezidentning 2021-yil 30-apreldagi PQ-5101-son, 2022-yil 13-iyundagi PF-153-son hujjatlari hamda Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 9-martdagi 134-son va 2024-yil 17-iyuldagi 432-son qarorlari orqali zonalar muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmasini rivojlantirish, ishtirokchilarni ro' yxatga olish va ularning investitsiya majburiyatlari bajarilishini nazorat qilish tartiblari yangilandi. Shu bilan birga, KSZ va yoshlar sanoat-tadbirkorlik zonalaridagi investitsiya loyihalari hisobini yuritish bo' yicha alohida elektron dastur ishga tushirilishi ko' zda tutilgan, bu esa moliyalashtirish jarayonini raqamlashtirish yo'nalishidagi muhim qadam sanaladi.

KSZ ishtirokchilarining investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning asosiy manbalari qatoriga tijorat banklari kreditlari, O' zbekiston Tiklanish va taraqqiyot jamg' armasining (TTJ) maqsadli kredit liniyalari hamda ba' zi hollarda xorijiy moliya institutlari resurslari kiradi. Amaliyotdagi holatni ko'rsatish uchun Toshkent viloyati misolini keltirish mumkin: viloyat KSZlarida amalga oshiriladigan loyihalarni moliyalashtirish uchun TTJ tomonidan 100 mln AQSH dollari miqdorida kredit liniyasi ochilgan. Shu asosda joylashtirilgan loyihalarning miqdoriy ko'rsatkichlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Toshkent viloyati kichik sanoat zonalarida joylashtirilgan investitsiya loyihalarining amalga oshirilish holati

Ko'rsatkich	Qiymati
Joylashtirilgan investitsiya loyihalari soni	170 ta
Loyihalarning umumiy qiymati	1,2 trln so'm
Amalga oshirilgan loyihalar soni	55 ta

Ko‘rsatkich	Qiymati
Amalga oshirilgan loyihalar ulushi	≈32,4 %
O‘zlashtirilgan investitsiya hajmi	144,2 mlrd so‘m
Yaratilgan yangi ish o‘rinlari	841 ta

1-jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, e’lon qilingan va amalda ishga tushirilgan loyihalar o‘rtasida sezilarli farq mavjud - joylashtirilgan loyihalarning atigi uchdan bir qismigina to‘liq amalga oshirilgan. Bunday holat, birinchi navbatda, loyihalarni kreditlash bosqichida yuzaga keladigan bir qator tizimli muammolar bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, ularni alohida ko‘rib chiqish zarur.

Birinchi muammo - kredit ta’minoti (garov) bilan bog‘liq cheklovlar hisoblanadi. Amaldagi tartibga ko‘ra, kichik sanoat zonalari (KSZ) ishtirokchilarining yer uchastkasidan foydalanish yoki uni ijaraga olish huquqi ayrim hollarda kredit majburiyatlarini ta’minlash vositasi sifatida foydalanilishi mumkin. Mazkur mexanizm kichik biznes subyektlarining moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilishi bilan birga, amaliyotda uning barcha KSZ ishtirokchilariga bir xil darajada tatbiq etilmasligi muayyan cheklovlarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, ijobiy kredit va soliq tarixiga ega bo‘lgan hamda kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash markazlari ko‘magida loyihalarini amalga oshirayotgan tadbirkorlik subyektlariga faoliyatni kengaytirish maqsadida ajratiladigan kreditlar bo‘yicha garov talabining 50 foizgacha kamaytirilishi tadbirkorlarning moliyaviy yukini pasaytirish nuqtayi nazaridan muhim imtiyoz hisoblanadi. Biroq mazkur mexanizm, avvalo, faoliyat yuritayotgan, ma’lum kredit va moliyaviy tarixni shakllantirgan subyektlarga nisbatan samaraliroq ishlaydi.

Shu bilan birga, yangi tashkil etilayotgan yoki ishlab chiqarish faoliyatini endigina boshlayotgan KSZ ishtirokchilarida yetarli hajmdagi likvid garov mulkining mavjud emasligi asosiy to‘siqlardan biri bo‘lib qolmoqda. Bunday subyektlarda loyiha iqtisodiy jihatdan istiqbolli bo‘lsa ham, ko‘chmas mulk, transport vositasi yoki boshqa yuqori likvidli aktivlarning yetishmasligi sababli kredit olish imkoniyati cheklanadi. Natijada kreditga layoqatlilik bilan real garov ta’minoti o‘rtasida nomutanosiblik yuzaga keladi. Ya’ni, loyihaning kelgusidagi pul oqimlari va rentabelligi yetarli bo‘lishi mumkin, biroq uning boshlang‘ich bosqichdagi garov imkoniyatlari cheklanganligi moliyalashtirishni rad etish yoki kredit summasini kamaytirishga olib keladi. Bu esa yangi ishlab chiqarish quvvatlarining tashkil etilishi, texnologik uskunalarning xarid qilinishi va KSZlarning investitsion salohiyatidan to‘liq foydalanilishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shu sababli KSZlarda kredit ta’minoti mexanizmini faqat mavjud garov qiymatiga asoslangan yondashuvdan bosqichma-bosqich chiqarib, loyihaning kelgusidagi pul oqimlari, biznes-rejaning iqtisodiy samaradorligi, ishlab chiqarish aktivlarining likvidligi va tadbirkorning moliyaviy holatini kompleks baholashga asoslangan mexanizmga o‘tkazish muhim hisoblanadi. Bunda kafillik, kredit kafolati, sug‘urta, kafolat fondlari va boshqa muqobil ta’minot vositalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish yangi tashkil etilayotgan KSZ ishtirokchilarining kredit resurslaridan foydalanish imkoniyatini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Ikkinchi muammo - kredit muddati va foiz stavkalarining investitsion loyihalarning real iqtisodiy xususiyatlariga to‘liq mos kelmasligi bilan bog‘liq. KSZlarda amalga oshirilayotgan investitsion loyihalar oddiy aylanma mablag‘larni moliyalashtirishdan farqli ravishda uzoq muddatli xarakterga ega bo‘lib, ishlab chiqarish binolarini barpo etish yoki rekonstruksiya qilish, texnologik

uskunalarni xarid qilish va import qilish, ularni o‘rnatish, ishga tushirish, ishlab chiqarish quvvatlarini shakllantirish hamda mahsulotni bozorga chiqarish kabi bir necha ketma-ket bosqichlarni qamrab oladi. Mazkur jarayonlarning dastlabki bosqichlarida loyiha yetarli darajada daromad keltirmasligi tabiiy holatdir. Shu sababli kredit bo‘yicha asosiy qarz va foiz to‘lovlarini loyiha hali to‘liq quvvatga chiqmagan davrdan boshlab undirish tadbirkorning pul oqimiga qo‘shimcha bosim yaratadi.

Bundan tashqari, tijorat banklari resurs bazasining muddat va qiymat jihatidan cheklanganligi ayrim hollarda investitsion kreditlarning muddati va foiz stavkalarini loyiha hayotiy sikliga to‘liq moslashtirish imkoniyatini kamaytiradi. Natijada kreditning qaytarish davri bilan investitsiyaning o‘zini qoplash davri o‘rtasida nomutanosiblik yuzaga kelishi mumkin. Masalan, ishlab chiqarish quvvatining dastlabki davrida katta kapital xarajatlar amalga oshirilgan, biroq tushum hali shakllanmagan bo‘lsa, kredit bo‘yicha muntazam to‘lovlarning boshlanishi loyihaning likvidligini zaiflashtiradi. Bu holat nafaqat alohida tadbirkorning moliyaviy barqarorligiga, balki bank kredit portfelining sifatiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, KSZ ishtirokchilarini kreditlashda “bir xil kredit sharti - barcha loyihalar uchun” tamoyilidan ko‘ra, loyihaning investitsion sikli va pul oqimlariga moslashtirilgan differensial kreditlash mexanizmini qo‘llash maqsadga muvofiq. Bunda imtiyozli davr, kredit muddatini loyihaning o‘zini qoplash davriga moslashtirish, asosiy qarzni bosqichma-bosqich to‘lash, foiz stavkasini loyiha risk darajasi va strategik ahamiyatiga qarab differensiallashtirish kabi mexanizmlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, yangi ishlab chiqarish loyihalarida kredit to‘lovlarini ishlab chiqarish quvvati ishga tushirilishi va barqaror pul oqimi shakllanishidan keyingi davrga moslashtirish kreditning qaytish xavfini ham kamaytiradi.

Uchinchi muammo - investitsion buyurtmalarni ko‘rib chiqish, bank ekspertizasi va loyihalarni amalga oshirish jarayonini monitoring qilish mexanizmlarining yetarli darajada integratsiyalashmaganligi bilan tavsiflanadi. Yagona elektron hisob tizimining joriy etilishi KSZ ishtirokchilari, banklar va boshqaruv organlari o‘rtasida axborot almashinuvini yaxshilash uchun muhim institutsional asos yaratadi. Biroq mavjud amaliyotda ushbu tizimlardan foydalanish darajasi, ma’lumotlarning o‘zaro integratsiyasi va real vaqt rejimida axborot almashinuvi imkoniyatlari yetarli darajada shakllanmagan hollarda kreditlash jarayonining ayrim bosqichlari hanuzgacha alohida va bir-biridan uzilgan holda amalga oshirilmoqda.

Xususan, bank tomonidan investitsion loyihaning moliyaviy-iqtisodiy ekspertizasi amalga oshirilayotgan vaqtda KSZ boshqaruv direksiyasida mavjud bo‘lgan yer, infratuzilma, ishlab chiqarish quvvati yoki loyiha ijrosi haqidagi ma’lumotlardan to‘liq foydalanilmasligi mumkin. Xuddi shuningdek, kredit ajratilgandan keyin loyiha bo‘yicha qurilish, uskunalarni yetkazib berish, montaj, ishlab chiqarishni ishga tushirish va moliyaviy ko‘rsatkichlarning o‘zgarishi to‘g‘risidagi ma’lumotlar bankka kechikib yetib borishi ehtimoli mavjud. Natijada loyiha ijrosida yuzaga kelayotgan muammolarni ularning dastlabki bosqichida aniqlash va tezkor choralar ko‘rish imkoniyati pasayadi.

Mazkur muammo ayniqsa investitsion kreditlar uchun muhim, chunki kredit ajratilganidan keyingi davrda mablag‘larning maqsadli ishlatilishi va loyiha parametrlarining biznes-rejaga muvofiq bajarilishi doimiy nazoratni talab etadi. Agar monitoring faqat kredit to‘lovlarining o‘z vaqtida amalga oshirilishini tekshirish bilan cheklansa, loyiha faoliyatining real iqtisodiy holati to‘liq aks etmasligi mumkin. Shu bois monitoring tizimida nafaqat qarzdorlik va to‘lov intizomi, balki ishlab chiqarish hajmi, tushum, pul oqimi, rentabellik, aylanma mablag‘lar holati, investitsiya o‘zlashtirilishi va loyiha quvvatlaridan foydalanish darajasini ham muntazam kuzatib borish zarur.

Ushbu uchta muammo bir-biridan mustaqil emas, balki o‘zaro sabab-oqibat munosabatlari bilan bog‘langan yagona kreditlash tizimining tarkibiy elementlari hisoblanadi. Masalan, garov ta’minotining yetarli emasligi kredit arizasini ko‘rib chiqish muddatini uzaytirishi yoki kredit summasining kamayishiga olib kelishi mumkin. Kredit summasining yetarli emasligi esa loyihaning to‘liq moliyalashtirilmasligiga va qo‘shimcha moliyaviy manbalarga ehtiyoj paydo bo‘lishiga sabab bo‘ladi. O‘z navbatida, kredit muddati va to‘lov grafigining loyiha pul oqimlariga mos kelmasligi tadbirkorning

likvidlik holatini yomonlashtirib, keyinchalik kreditni qaytarish xavfini oshiradi. Monitoringning sustligi esa bunday muammolarni oldindan aniqlash imkoniyatini cheklab, ularning moliyaviy oqibatlarini yanada kuchaytiradi.

Demak, KSZlarda investitsion loyihalarni kreditlash samaradorligini oshirish uchun faqat kredit resurslari hajmini ko‘paytirish yetarli emas. Kreditning mavjudligi, uning yetarliligi, qiymati, muddati, ta’minoti va undan foydalanish ustidan nazoratning o‘zaro uyg‘unligi ta’minlanishi lozim. Bunda kreditlash jarayonini raqamlashtirish, bank va KSZ boshqaruv direksiyasi axborot tizimlarini integratsiya qilish, loyihalarning kreditga layoqatliligini avtomatlashtirilgan baholash, real vaqt rejimida monitoring qilish va muammoli loyihalarni erta aniqlash mexanizmlarini joriy etish muhim yo‘nalishlardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Shunday qilib, KSZlarda kreditlash amaliyotini takomillashtirishning asosiy sharti kreditlashning alohida bosqichlarini takomillashtirish emas, balki garov ta’minoti – kredit shartlari – ekspertiza – moliyalashtirish – monitoring – qaytarish bosqichlarini yagona, uzluksiz va o‘zaro integratsiyalashgan tizim sifatida shakllantirishdan iborat. Mazkur yondashuv KSZ ishtirokchilarining kredit resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish bilan bir qatorda, banklar uchun kredit risklarini kamaytirish va investitsion loyihalarning o‘z vaqtida hamda to‘liq amalga oshirilishini ta’minlash imkonini beradi. Ushbu bosqichlar va ularga xos muammoli jihatlar 2-jadvalda tizimlashtirilgan.

2-jadval

Kichik sanoat zonalarida investitsiya loyihalarini kreditlash jarayonining asosiy bosqichlari va muammoli nuqtalari

Bosqich	Asosiy talab	Muammoli jihat
Loyihani tanlash va ro‘yxatga olish	KSZ direksiyasiga ariza va investitsiya buyurtnomasi	Yagona ma’lumotlar bazasi hali to‘liq joriy etilmagan
Biznes-reja va hujjatlar tayyorlash	Moliyaviy-iqtisodiy asoslash	Tadbirkorlarda malakali mutaxassislar yetishmasligi
Kredit ta’minoti	Uchinchi shaxs kafilligi, sug‘urta, mol-mulk garovi	Yangi ishtirokchilarda yetarli garov mulki yo‘qligi
Bank ekspertizasi va kredit ajratish	Loyiha rentabelligini baholash	Muddat va foiz stavkasi loyiha xususiyatiga mos kelmasligi
Amalga oshirish va monitoring	Investitsiya majburiyatlari bajarilishini nazorat	Bank va KSZ direksiyasi o‘rtasida axborot almashinuvi yetarli emas

2-jadvalda keltirilgan kreditlash jarayonining bosqichlari o‘zaro uzviy bog‘langan yagona tizimni tashkil etadi. Mazkur bosqichlarning har biri mustaqil ahamiyatga ega bo‘lishiga qaramay, ularning samaradorligi keyingi bosqichlarning natijadorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, kichik sanoat zonalarida (KSZ) investitsion loyihalarni kreditlash jarayonini faqat kredit ajratish bosqichi bilan cheklangan moliyaviy operatsiya sifatida emas, balki loyihani dastlabki baholashdan boshlab kreditni qaytarish va undan keyingi monitoringgacha bo‘lgan uzluksiz moliyaviy-iqtisodiy jarayon sifatida qarash lozim.

3-jadval.

Kichik sanoat zonalarida investitsiya loyihalarini kreditlash amaliyotini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari

Yo‘nalish	Mexanizm	Kutiladigan natija
Garov tizimini takomillashtirish	Yer ijara huquqi va kelajakda yaratiladigan mol-mulkni garovga qo‘ yish imkoniyatlarini kengaytirish	Yangi KSZ ishtirokchilari uchun kreditga kirish imkoniyati oshadi
Imtiyozli kreditlash dasturlarini kengaytirish	TTJ va xalqaro moliya institutlari kredit liniyalaridan foydalanish doirasini kengaytirish	Kredit muddati va foiz stavkasi loyiha xususiyatiga moslashadi
Yagona elektron monitoring tizimini rivojlantirish	Bank, KSZ direksiyasi va tadbirkor o‘ rtasida real vaqt rejimida axborot almashinuvi	Amalga oshirilgan loyihalar ulushi oshadi
Kadrlar salohiyatini oshirish	Tadbirkorlarga biznes-reja tayyorlashda konsalting ko‘magi	Hujjatlar sifati va ko‘ rib chiqish tezligi oshadi

3-jadvalda keltirilgan yo‘ nalishlarning uyg‘ un qo‘ llanilishi KSZ ishtirokchilarining kredit resurslariga kirish imkoniyatini kengaytirib, joylashtirilgan investitsiya loyihalarining amalga oshirilish ulushini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, kichik sanoat zonalarida investitsiya loyihalarini kreditlash amaliyoti so‘nggi yillarda qonunchilik va institutsional jihatdan izchil takomillashtirilib borilmoqda, biroq garov ta’ minoti, kredit muddati va foiz stavkalarining loyiha xususiyatiga mosligi, shuningdek monitoring tizimidagi kamchiliklar ushbu jarayonning umumiy samaradorligini pasaytirmoqda. Garov tizimini moslashuvchan qilish, imtiyozli kreditlash dasturlarini kengaytirish, yagona elektron monitoring tizimini rivojlantirish va tadbirkorlarning hujjatlashtirish salohiyatini oshirish borasidagi chora-tadbirlarni majmuali tarzda amalga oshirish kichik sanoat zonalarida joylashtirilgan investitsiya loyihalarining amalga oshirilish darajasini sezilarli oshirish imkonini beradi.

References:

Ispolzuyemaya literatura:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘ zbekiston Respublikasi Prezidentining “ Maxsus iqtisodiy va kichik sanoat zonalari muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5101-son Qarori, 30.04.2021. LEX.UZ.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maxsus iqtisodiy, kichik sanoat, yoshlar sanoat va tadbirkorlik zonalari faoliyati samaradorligini oshirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-153-son Farmoni, 13.06.2022. LEX.UZ.

3. O‘ zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “ Kichik sanoat zonalari to‘ g‘ risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 134-son Qarori, 09.03.2020. LEX.UZ.

4. O‘ zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Kichik sanoat zonalari hamda yoshlar sanoat va tadbirkorlik zonalari tadbirkorlarini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risidagi 432-son Qarori, 17.07.2024. LEX.UZ.

5. Farole T., Akinci G. (Eds.) Special Economic Zones: Progress, Emerging Challenges, and Future Directions. Washington, DC: World Bank, 2011.

6. Financing Special Economic Zones: Different Models of Financing and Public Policy Support. Supporting Economic Transformation (SET), Overseas Development Institute, 2018.